

Elektryczne oświetlenie Częstochowy w latach 1887-1927 (prąd stały)

Streszczenie. W pracy przedstawiono historię pierwszej na ziemiach polskich miejskiej Stacji Elektrycznej prądu stałego i sieci lamp oświetlających zwarty obszar zabudowy miasta Częstochowy w latach 1887-1927. Pokazano ich funkcjonowanie pod nadzorem wynajmowanych przez miasto koncesjonariuszy a następnie sposób przejścia w prywatne ręce w 1913 roku. Przedstawione działania elektryków tworzą ważny fragment historii miasta a poprzez jego rangę w dziejach gospodarczych i politycznych kraju, są istotne również z perspektywy historii rozwoju elektryki w Polsce.

Abstract. This paper presents the history of the first Polish urban DC power station and the network of arc lamps lighting the compact area of Częstochowa in the years of 1887-1927. Their functioning under supervisors of licensees hired by the city and then the transition into private capital in 1913 was shown. The presented activities of electricians constitute an important part of the history of the city, and through its consequences in the economic and political history of the country, they are also significant from the perspective of the history of electrical development in Poland. (Direct current electrical lighting in Częstochowa in the years 1887-1927).

Słowa kluczowe: Częstochowa; budowa i działanie sieci oświetlenia elektrycznego i Stacji Elektrycznej prądu stałego.

Keywords: Częstochowa, DC electrical lighting network, licensees and network owners, power stations and electrical networks till 1927.

Częstochowa jako miasto

Częstochowa powstała w 1826 roku z połączenia dwóch miast: Starej i Nowej Częstochowy. Ulicę łączącą oba miasta nazwano Aleją Najświętszej Maryi Panny. Od 1867 roku była też stolicą powiatu leżącego w Guberni Piotrkowskiej [4].

Od roku 1882 nastąpiły dynamiczne zmiany w przyroście ludności oraz w przemyśle Częstochowy. W latach 1882 -1914 liczba stałych mieszkańców miasta wzrosła z 18 646 do 94 181 osób (ponad 5 razy). przemysł częstochowski przeszedł poważny rozwój, w okresie tym, mimo zawahań cyklu koniunkturalnego, ogólna liczba zakładów wzrosła z 17 do 94 (ponad 5 razy), liczba robotników zwiększyła się z 700 do ponad 19 tys. osób (ponad 27 razy). Globalna wartość produkcji zwiększyła się z 700 tys. rubli do ponad 35 milionów rubli (ponad 50 razy) a rok 1913 pod względem wartości produkcji był najlepszy w dotychczasowej historii miasta. Cechą charakterystyczną przemysłu była jego wielobranżowość z przewagą przemysłu włókienniczego i metalowego. Stosunkowo późne powstanie przemysłu w Częstochowie spowodowało, że rozwinęły się tu branże niszowe (tapety, zapałki, igły, stelaże do parasoli i inne), których nie było w innych rejonach kraju [10].

Oświetlenie w Częstochowie i okolicy do roku 1887

Od wieków do oświetlania stosowano łuczywo, pochodnie, świece, lampy oliwne, lampy olejowe, lampy karbidowe i lampy naftowe. Piotr Steinkeller (*1799r., †1854r.), właściciel fabryki maszyn rolniczych oraz turbin parowych w niedalekich Żarkach, od 1834 roku oświetlał przez prawie dziesięciolecie swoje zakłady, domy wybudowane dla robotników oraz pobliskie ulice miasta lampami gazowymi na gaz drzewny (zwany „holzgas”). Z Częstochowy organizowano wycieczki powozami do Żarek, aby zwiedzić w zakładzie produkcyjnym pierwsze na ziemiach polskich maszyny parowe, rolnicze, słynne karety pocztowe zwane „steinkellerkami”, naczynia kuchenne i resory oraz zobaczyć w nocy to oświetlenie. Od około 1890 w Żarkach na ulicach ponownie zainstalowano oświetlenie gazowe.

W Częstochowie próby z oświetleniem gazowym wypadały fatalnie. Niepowodzeniem zakończyła się próba oświetlenia gazowego terenów wokół częstochowskiego dworca Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej w 1872 roku. Zastosowany generator gazu ciągle ulegał awariom a lampy gazowe okresowo wybuchaly. Doprowadziło to do tego, że przechodnie na placu i podróżni na peronie dworca omijali „szerokim łukiem” świecące lampy. Gazownie kolejową w Częstochowie zlikwidowano w 1885 roku. Po tych spektakularnych i głośno komentowanych doświadczeniach, miejscowe społeczeństwo bardzo źle podchodziło do pomysłu oświetlenia gazowego miasta i dlatego nikt z mieszkańców nie śmiał proponować lamp gazowych do oświetlenia ulic Częstochowy [2].

Piorunochrony, telegrafy i telefony czyli początki częstochowskiej elektryki

Pierwsze zastosowania biernych urządzeń elektrycznych w Częstochowie związane są z działalnością ks. Józefa Osińskiego (*1738r., †1802r.) [12]. Na przełomie lat 1778/1779, wykorzystując najwyższą wieżę kościelną w kraju, uruchomił w Sanktuarium Jasnogórskim próbną piorunochron i przy pomocy studentów paulińskiego Uniwersytetu Jasnogórskiego, działającego w latach 1671-1918 [11], prowadził jego badania. W 1784 roku J. Osiński nadzorował budowę „konduktora” czyli stałego piorunochronu na wieży jasnogórskiej. Wyniki badań prowadzonych w sanktuarium zapewne znalazły się w opublikowanej przez J. Osińskiego książce – instrukcji jak zakładać piorunochrony [7].

Drogę Żelazną Warszawsko-Wiedeńską budowano w latach 1840-1842 i 1844-1848 prowadząc ją z Warszawy przez Grodzisk, Skierniewice, Koluszki. Piotrków, Radomsko, Częstochowę, Myszków, Zawiercie, Ząbkowice, Strzemieszyce do miejscowości Granica (obecnie Maczki, dzielnica Sosnowca). Pierwszym elektromechanicznym urządzeniem komunikacyjnym, do działania którego potrzebne było sztuczne źródło energii elektrycznej, praktycznie zastosowanym w Częstochowie, były uruchomione w 1852 roku telegrafy: kolejowy systemu „amerykańskiego” Morse'a - przeznaczony do łączności ogólnej i systemu ABC przeznaczony wyłącznie do użytku służb ruchu (w celu meldowania o nadejściu i odjeździe parowozów i składów pociągów oraz odbieraniu takich meldunków ze stacji następnej i poprzedniej). W 1856 roku wybudowano państwową linię telegraficzną łączącą Petersburg z Warszawą i dalej po słupach linii kolejowego

telegrafu Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej biegnącą do Granicy (graniczna stacja rosyjska) i Mysłowic (graniczna stacja Austriacka) oraz Sosnowca (graniczna stacja rosyjska) i Szopienic-Katowic (graniczna stacja pruska), gdzie połączona została odpowiednio z liniami telegrafu państwowego Cesarstwa Austriackiego i Cesarstwa Niemieckiego). W ten sposób uzyskano łączność telegraficzną z całą Europą a od 1866 roku (po założenia pierwszego funkcjonującego kabla oceanicznego) również z kontynentem amerykańskim [8, s.115-122].

W czasie Powstania Styczniowego początkowo telegraf kolejowy był niszczone przez powstańców a następnie wykorzystywany przez zakonspirowanych telegrafistów do przekazywania zaszyfrowanych wiadomości Rządu Narodowego [5].

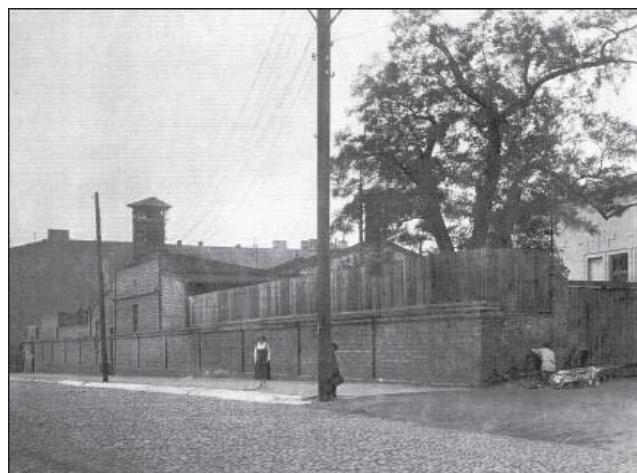
W 1881 roku prywatny telefon łączący swój dom na obecnej ul. Wolności z nieodległym dworcem Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, uruchomił mieszkaniec miasta, szlachcic polski Jan Bełdowski (*1866r.,†1922r.) herbu Rawa, zafascynowany techniką [9]. W latach 1882/1883 założono telefon zakładowy w spółce komandytowej „Fabryka Papieru i Młynów Walcowych Karola Ginsberga i Berka Kohna” w Częstochowie przy ul. Krakowskiej 19 [8, s.123-134]. Obie instalacje wykonano bez zgody władz. Po otrzymaniu zgody władz, Jan Bełdowski wybudował sieć telefoniczną w mieście za zebrane prywatne pieniądze mieszkańców, której następnie został koncesjonariuszem. Działania rozwojowe sieci w Częstochowie doprowadziły do stałego zwiększenia liczby abonentów. W 1909 roku liczba numerów osiągnęła liczbę 265 numerów, w 1913 roku 556, w 1914 roku 660. Na jednym numerze znajdować mogło się i kilkunastu abonentów. W 1914 roku częstochowska sieć telefoniczna swym zasięgiem obejmowała następujące przedmieścia i miejscowości: Aniołów, Blachownia, Błeszno, Bór, Bugaj, Gnaszyn, Huta Stara, Kawodrza, Konopiska, Korwinów, Lisiniec, Myszków, Ostatni Grosz, Ostrowy, Raków, Rędziny, Rudniki, Wrzosowa, Zacisze, Zagórze, Zawodzie, Złoty Potok, Żóraw. W czasie pierwszej wojny światowej nadzór na siecią przejęli Niemcy podporządkowując ją administracji wojskowej. Sieć telefoniczną obsługującą 546 numerów, w dniu 1 kwietnia 1922 roku przejęło państwo polskie z rąk J. Bełdowskiego. W latach 1925 –1926 w Częstochowie na parceli umieszczonej w narożniku ul. Kopernika 22 i ul. Śląskiej wybudowano dwupiętrowy trójskrzydłowy budynek przedsiębiorstwa Poczta Polska, Telegraf i Telefony, stojący i użytkowany do dzisiaj.

Budowa Stacji Elektrycznej i oświetlenia elektrycznego w Częstochowie

Pierwszym miastem całkowicie oświetlonym elektrycznie na kontynencie europejskim od 1886 roku było niewielkie miasto powiatowe Darkehmen (po polsku Darkiejmy, po litewsku Darkiemis, obecnie rosyjski Ozjorsk, obwód kaliningradzki) w Prusach Wschodnich, liczące wtedy do 3 tysięcy mieszkańców, w którym założono kilka lamp łukowych a prądnicę umieszczono w młynie wodnym. Drugim miastem na kontynencie europejskim, którego cała zwarta zabudowa została oświetlona elektrycznie, była Częstochowa. W Częstochowie rozwój oświetlenia drogowego, poprzedził o kilka lat rozwój oświetlenia zakładów przemysłowych w mieście i najbliższej okolicy [2].

Nieznane są nazwiska i imiona pomysłodawców i budowniczych pierwszej w ziemiach polskich sieci elektrycznej. Pewne ślady wskazują na to, że ci dziś anonimowi ludzie ukończyli tuż przed rozpoczęciem budowy stacji i sieci studia na któreś z uczelni zagranicznych (niemieckiej, austriackiej, francuskiej), gdzie tradycyjnie duży odsetek studentów stanowili cudzoziemcy,

w tym mieszkańcy ziem polskich, obywatele Cesarstwa Rosyjskiego. W elektrotechnice tego okresu dominował system prądu stałego, poparty autorytetem amerykańskiego geniusza Thomasa Alva Edisona (*1847r.,†1931r.), tylko firma „Ganz companies” z Budapesztu stosowała w Europie okazynie urządzenia prądu jedno lub dwufazowego. Dlatego wybór rodzaju prądu do oświetlenia Częstochowy był oczywisty. Mimo tego, że podczas Światowej Wystawy Elektrotechnicznej we Frankfurcie nad Menem w 1891 roku, twórca systemu trójfazowego Michał Doliwo-Dobrowolski (*1862r.,†1919r.) zaprezentował z sukcesem pełny system trójfazowy: generator w elektrowni wodnej w Lauffen, linię przesyłową wysokiego napięcia, transformatory podwyższające i obniżające napięcie oraz odbiorniki (silnik indukcyjne trójfazowy o mocy 100 KM oraz 1000 sztuk żarówek o mocy 50 W), w wielu ośrodkach miejskich, w których funkcjonowały już stacje elektryczne prądu stałego, czekali na amortyzację zastosowanych urządzeń aby dopiero w późniejszym czasie wymienić je na urządzenia prądu trójfazowego.

Rys. 1. Ceglany płot a za płotem budynek Stacji Elektrycznej w Częstochowie na ul. Cerkiewnej, obecnie ulicy Śląskiej [3].

Z nieoficjalnych rozmów prowadzonych przez obywateli miasta z urzędnikami carskimi szczebla krajowego wynikało, że ich zdaniem najpierw należy oświetlić światłem elektrycznym stolicę imperium, potem stolicę krajowe, następnie miasta gubernialne a na samym końcu pozostałe ośrodki miejskie cesarstwa. Dlatego stacja elektryczna i oświetlenie uliczne powstało w Częstochowie bez zgody władz rosyjskich: gubernialnych w Piotrkowie, krajowych w Warszawie i cesarstwa w Petersburgu, bo w chwili budowy, takiej zgody Częstochowa nie miała szans otrzymać. Dodatkowo Częstochowa leżała blisko granicy pruskiej a były to czasy popowstaniowe, wzmożonej rusyfikacji i kontroli rosyjskiej, nawet budowa zwykłego płotu wokół własnego domu wymagało zgody władz gubernialnych. Polscy urzędnicy miejscy wykazali się dużą odwagą i znajomością mentalności zaborców i w sposób cichy przyzwolali na realizację tego przedsięwzięcia. Co ciekawe, za zgodą rosyjskich władz wojskowych, zapewne przekonanych o całkowitej legalności przedsięwzięcia, bo nielegalność budowy codziennie obserwowanej przez tysiące par oczu mieszkańców miasta, urzędników, policjantów, żandarmów, wojskowych, strażników granicznych i pątników, po prostu nie mieściła się w ich głowach, wynajęci żołnierze rosyjskich służb telegraficznych, stawiali słupy, mocowali izolatory, wchodzili w słupolazach na słupy, rozciągali kable i mocowali je do izolatorów, stawiali także słupy lamp i przytwierdzali systemy opuszczania lamp ulicznego oświetlenia łukowego.

Wojsko rosyjskie wykonujące prace, w oczach oglądających budowę, nijako legalizowało prowadzone działania. Patrząc od strony alei Najświętszej Maryi Panny na ratusz, po lewej stronie za ratuszem, na gruntach magistratu zbudowano niewielki budynek wykonany z kamienia, otoczony ceglany murem w którym umieszczono kocioł, dynamomaszynę i urządzenia Stacji Elektrycznej (rys. 1).

Uruchomienie Stacji Elektrycznej i oświetlenia elektrycznego w Częstochowie

We wtorek dnia 12 sierpnia 1887 roku w samo południe dokonano próby działania ulicznego oświetlenia elektrycznego w Częstochowie. Próba wypadła dobrze, pozwoliła jednocześnie na podregulowanie ustawienia węgli kilku lamp.

W dniu uruchomienia oświetlenia elektrycznego, władze miasta Częstochowy udały się południowym pociągiem gremialnie do gubernialnego Piotrkowa na spotkanie z gubernatorem, na wszelki wypadek nie było ich w mieście.

W piątek 15 sierpnia 1887 roku przypadło Święto Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny i Święto Matki Boskiej Zielnej. Na Jasną Górę przybyły pielgrzymki ze wszystkich zaborów, tysięczne tłumy. W czasie mszy świętych zakonnicy i księża informowali zgromadzonych na błoniach przed Sanktuarium i w kościołach o mającym nastąpić wydarzeniu – zaświeceniu świateł elektrycznych w mieście, ostrzegali że nie należy patrzeć w jasny jak słońce palący się łuk bo grozi to zapaleniem oczu. Informowali również, że osoby które poczują pieczenie oczu, będą mogły otrzymać bezpłatnie dawkę kojących ból kropli do oka w czynnych całą noc aptekach miejskich. O godzinie 20 bez przemówień i fanfar uruchomiono Stację Elektryczną znajdującą się za budynkiem Magistratu oraz oświetlono elektrycznie ulice miasta Częstochowy o zwartej zabudowie. Wprawdzie było jeszcze jasno ale chodziło o to aby ludzie się powoli przyzwyczajali do tego światła. Elektryczną sieć miejską opisano w języku rosyjskim w protokole z narady Magistratu Miasta Częstochowy w czerwcu 1913 roku [1] w następujący sposób: „W 1887 roku w mieście Częstochowa wykonano elektryczne oświetlenie, ale zbudowano je zupełnie prymitywnie i o niewystarczającej mocy. Elektrownia została zbudowana za pieniądze Kasy Miejskiej, maszyna parowa i dwie dynamomaszyny obliczone były na 36 łukowych elektrycznych dziewięcioamperowych latarni zakupionych za sumę 20 tysięcy rubli kosztem Kasy Miejskiej. 18 latarni było zasilanych jedną parą przewodów napięciem 900 V, które paliły się tylko do 12 godziny w nocy, natomiast inna para takich przewodów zasilala 18 lamp, które płonęły do 2 godziny w nocy. W tym czasie pozostała część miasta była oświetlana 32 lampami naftowymi. Eksploatacja elektrowni miejskiej była prowadzona przez prywatnych przedsiębiorców zgodnie z zawartymi umowami handlowymi. Zarówno prymitywne urządzenie, jak i minimalne rozmiary (sieci) od początku okazały się zupełnie niewystarczające. Przeciwnie skraje wierzchołka kwadratu (w który wpisano oświetlony obszar miasta) były odległe od siebie o ponad 5 wiorst [1 wiorsta = 1066,78 m], i nie można było uznać za wystarczające oświetlenie tak dużego obszaru 36 lampami elektrycznymi i 32 lampami naftowymi. Oczywiście był to tylko początek oświetlenia, dlatego Zarząd Miasta już w 1889 roku postawił zagadnienie nowego lepszego oświetlenia miasta”. Stacja elektryczna znajdowała się za Magistratem w „małym kamiennym budynku”. Przykładając dzisiejsze nazwy ulic, należy stwierdzić, że oświetlone prądem elektrycznym, były całe Aleje Najświętszej Maryi Panny, część ulicy 7 Kamienic (od strony Sanktuarium Jasnogórskiego), Rynek Wieluński, ulica Śląska (od Ratusza – obecnie Muzeum - do Stacji

Elektrycznej mieszczącej się za budynkiem Ratusza na ul. Cerkiewnej obecnej ulicy Śląskiej, w miejscu gdzie teraz znajduje się sklep rowerowy), przylegające do alei Najświętszej Maryi Panny obszary obecnych ulicy Kościuszki i alei Wolności, ul. Piłsudskiego od alei do dworca (Drogi Żelaznej Warszawsko – Wiedeńskiej), Stary Rynek, oraz Stare Miasto w okolicach obecnych ulic Krakowskiej, Strażackiej, Ogrodowej, Katedralnej. Inaczej mówiąc oświetlony był cały ówczesny obszar miasta o zwartej zabudowie. Lampy zawieszane na wysokich słupach dawały w nocy jaskrawe białe światło, które sięgało w dal w promieniu do 150 metrów. Lampy lekko hałasowały bo palący się łuk wydawał lekko syczący dźwięk [3].

Stosowane dynamomaszyny nie dawały stałej wartości generowanego prądu, dlatego też lampy migotały i nie świeciły się równo. Już na początku w XX wieku problem migotania lamp łukowych rozwiązano w ten sposób, że dynamomaszyny ładowały baterie akumulatorów dużej pojemności, a te służyły jako źródła energii elektrycznej zasilającej lampy. Również w ten sam sposób został rozwiązany problem „szczytu nocnego” to jest zwiększonego zapotrzebowania na energię elektryczną w godzinach nocnych, w okresie kiedy stacja elektryczna zasilala również mieszkańców miasta. Poza szczytem dynamomaszyny pracowały ładując baterie akumulatorów, które w szczycie były wykorzystane jako dodatkowe źródła energii. Należy dodać, że ze względu na szeregowę połączenie, awaria jednej lampy łukowej powodowała gaśnięcie pozostałych lamp. Dobre wykonanie całej sieci powodowało, że awarie nie były zbyt częste.

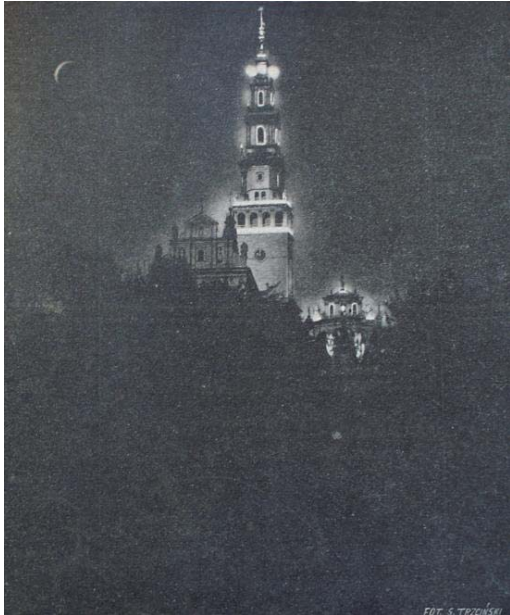
W ten sposób po raz pierwszy na ziemiach polskich całościowo oświetlono stosunkowo duże miasto. Przybywający na Jasną Górę pielgrzymi ze wszystkich zaborów oraz z zagranicy, od tego dnia mogli podziwiać co wieczór, bezpośrednio nie patrząc w palące się lampy łukowe, potęgę światła elektrycznego i opowiadać o niej w swoich miejscach zamieszkania. Pod koniec XIX wieku była to chyba najlepsza, najszersza i najskuteczniejsza reklama oświetlenia elektrycznego na ziemiach polskich.

W ostatnich latach XIX wieku biurokracja rosyjska zorientowała się że brakuje zgody odnośnych władz na budowę stacji i sieci oświetleniowej, urzędnicy sami czując się zagrożeni skierowaniem do pracy we wschodnie odległe rejony cesarstwa, pomogli władzom miasta, aby te za pomocą wszechobecnych w Rosji carskiej łapówek, inwestycję „zalegalizowały” w samym Petersburgu. Należy również dodać, że w „legalizacji” tej pomógł i zapobiegł ewentualnym karom sądowym za samowolkę dla władz Częstochowy, carski minister finansów Siergiej Juliewicz hr. Witte (*1849r., †1915r.) w jakiś sposób skończył z mieszkającą w okolicach Częstochowy rodziną Witte de Witek. Cena tej „legalizacji” była wysoka i równy kosztowi budowy stacji elektrycznej i oświetlenia elektrycznego miasta. Pieniądze na łapówki zebrano od częstochowskich właścicieli fabryk i zakładów przemysłowych, którzy już wcześniej docenili znaczenie prądu elektrycznego i oświetlenia elektrycznego miasta. Należy również dodać, że to „nieposłuszeństwo” władz miasta zamknęło w latach 1903-1904 możliwość uruchomienia tramwaju elektrycznego w Częstochowie.

Koncesjonariusze sieci w Częstochowie, jej rozbudowa i remonty w latach 1887-1913

Miasto do opieki nad stacją wynajmowało koncesjonariuszy, którzy na podstawie dokładnie spisanych umów zajmowali się oświetleniem ulic w Częstochowie. W latach 1887-1892 koncesjonariuszem Stacji Elektrycznej i sieci łukowego oświetlenia elektrycznego w Częstochowie było Biuro Techniczne inżynierów Edmunda i Maurycego

Łaskiego. Miasto oświetlało 36 lamp łukowych firm: czeskiej „*František Křížik*” z Pragi–Karlina i niemieckiej „*Siemens*”. W 1892 roku, na podstawie umowy z Zarządem Miasta wymianę przewodów, instalacji, lamp i maszyn, wykonała firma „*Langensiepen & Co.*” z Petersburga. Zainstalowano 34 nowych i nowoczesnych dziesięcioamperowych lamp łukowych firmy „*Kerting i Mathison*” z Lipska. W latach 1892-1895 koncesjonariuszem Stacji Elektrycznej i sieci oświetlenia elektrycznego w Częstochowie pozostawało nadal Biuro Techniczne inżynierów Maurycego i Edmunda Łaskich. W wyniku wygranego konkursu, w latach 1895-1904 koncesjonariuszem Stacji Elektrycznej i sieci oświetlenia elektrycznego w Częstochowie była Spółka Tomasz Ruśkiewicz i Feliks Godlewski. Po uruchomieniu generatora o mocy 5 kW i napięciu $\pm 2 \times 220$ V, liczbę lamp łukowych oświetlających Częstochowę zwiększono do 40 (w tym 2 lampy łukowe o prądzie 5 A). W latach 1904-1907 koncesjonariuszem Stacji Elektrycznej i sieci oświetlenia elektrycznego w Częstochowie było Biuro Techniczne „*Orion*” Tadeusz Rudziński i Ireneusz Sygetyński z Warszawy. Uruchomiony generator napędzany silnikiem diesla o napięciu $\pm 2 \times 220$ V, pozwolił na oświetlenie Częstochowy 58 lampami łukowymi. Podpisany kontrakt pozwalał koncesjonariuszowi na sprzedaż energii elektrycznej mieszkańcom miasta i budowę nowych linii elektrycznych [2].

Rys.2. Iluminacja Jasnej Góry wykonana przez Powszechne Towarzystwo Elektryczne (AEG) w dniach 14-15 sierpnia 1906 r. (źródło: Tygodnik Ilustrowany 1906, nr 36 z 8 września)

Spodziewając się przyszłych konkursów na budowę nowego oświetlenia elektrycznego, w celu pokazania możliwości i zyskania przychylności mieszkańców miasta, Powszechne Towarzystwo Elektryczne (AEG) iluminowało Jasną Górę w dniach 14 i 15 sierpnia 1906 roku (Rys. 2).

W latach 1907-1913 koncesjonariuszem Stacji Elektrycznej i sieci oświetlenia elektrycznego w mieście była spółka mieszkańców Częstochowy pod nazwą Biuro (Kantor) Oświetlenia Elektrycznego „*Siła i Światło*”. W 1913 roku spółka dofinansowana przez obywateli belgijskich, wybudowała w Częstochowie publiczne Stacje Elektryczne: w belgijskiej fabryce „*Societe Anonyme de l'Industrie Textile*” (tzw. Pelzery) i w przebudowanym budynku starej rzeźni miejskiej (w dzielnicy Zawodzie). Częstochowę wówczas oświetlało 130 ulicznych lamp łukowych.

Wystawa Przemysłu i Rolnictwa w Częstochowie w 1909 roku

Częstochowska wystawa miała w założeniach swoimi rozmiarami przewyższać wszystkie tego typu imprezy organizowane dotychczas na ziemiach polskich. O lokalizacji wystawy w Częstochowie zdecydowało także położenie miasta u stóp Jasnej Góry, która szczególnie w miesiącach letnich przyciągała masy pielgrzymów wywodzących się z ludu, podążających do sanktuarium z Cudownym Obrazem. Wystawa stała się szansą pokazania tym masom ludowym wszystkiego, co w zakresie techniki, przemysłu, handlu, higieny, rolnictwa, oświaty i kultury było najlepsze. Prezesem Komitetu Wystawy został Stefan książę Lubomirski (*1862 r., †1941 r.) z Kruszyny, wiceprezesami między innymi Karol hrabia Raczyński (*1878 r., †1946 r.) ze Złotego Potoka i internista doktor medycyny Władysław Biegański (*1857r., †1917r.). Wystawa Przemysłu i Rolnictwa w Częstochowie trwała od 15 sierpnia do 30 września 1909 roku. Zorganizowana została na obszarze 35 hektarów. W wystawie częstochowskiej uczestniczyło ponad 660 wystawców z kraju i z zagranicy. Ta doskonale zorganizowana wystawa pokazała nie tylko możliwości techniczne przemysłu częstochowskiego, ale również przemysłu krajowego. Zachęcała do bojkotu towarów zagranicznych, w sposób nadmierny występujących na krajowym rynku. Powstała z inicjatywy prywatnej i została zrealizowana praktycznie z funduszy prywatnych. W poszczególnych działach przemysłu wręczane były przez komisję, powołane przez organizatorów, dyplomy uznania i medale: złote, srebrne oraz brązowe. Przygotowano szereg specjalnych wydawnictw, przewodników, albumów, a dokładny opis urządzeń technicznych zamieścił specjalny numer Przeglądu Technicznego [8]. Osiągnięcia krajowego przemysłu elektrotechnicznego pokazano w kilku pawilonach a prawie wszystkie wystawione wyroby były własnymi rozwiązaniami konstrukcyjnymi. Elektrotechniczne wyroby zagraniczne wystawili polscy przedstawiciele tych firm. Wystawa była dobrze oświetlona kilkudziesięcioma lampami łukowymi, a blask lamp gazowych oraz elektrycznych konkurował ze sobą. Większa część energii elektrycznej wykorzystywanej do oświetlenia placów i pawilonu pochodziła ze stacji elektrycznej częstochowskiego kantoru „*Siła i Światło*”, natomiast energia oświetlająca wnętrza niektórych pawilonów pochodziła z generatorów elektrycznych zasilanych silnikami „*naftowymi*”, stanowiącymi ekspozycje w jednym z pawilonów. Natomiast gaz do oświetlenia wystawy oraz pawilonu „*Aurora*” z wieżą gazową obłożoną lampami gazowymi pochodził z pracujących generatorów gazowych, umieszczonych w pawilonie warszawskiej firmy „*Aurora*”, reprezentanta Niemieckiego Kontynentalnego Towarzystwa Gazowe z Dessau. Którejś nocy wieża gazowa wybuchła z taką siłą, że wyleciały w okolicznych domach szyby, na szczęście strat w ludziach nie było. Do końca wystawy opowiadano o tym wydarzeniu a tysiące zwiedzających, na wszelki wypadek, omijało pawilon „*Aurora*” i tą wieżę. Dużą sensacją był wielki ekran, na którym rzucano elektrycznie kolorowe slajdy wykonane na wystawie godzinę wcześniej. Prawdziwą rewelacją stanowił wrzutowy aparat telefoniczny, łączący z abonentem częstochowskich telefonów po wrzuceniu monety 10 kopiejek.

Dopiero ta wielka wystawa, odwiedzana masowo przez mieszkańców Częstochowy i okolic oraz setki tysięcy przyjezdnych celowych i pielgrzymów, po bezpośrednim porównaniu efektów oświetlenia światłami gazowym i elektrycznym ostatecznie wykazała większą skuteczność i mniejszą cenę oświetlenia elektrycznego i zakończyła trwającą latami dyskusję. Ugruntowała ona pozycję

Częstochowy jako prężnego ośrodka przemysłowego oraz doprowadziła w sposób pośredni do dalszego jej rozwoju.

Stacja i sieć elektryczna płynnie przejęta przez belgijską spółkę „Sifa i Światło” – lata 1913-1914

W latach 1913-1914 w wyniku sprzedaży udziałów Spółki „Sifa i Światło” z Częstochowy, jej właścicielem została belgijska spółka „Tramways et Electricite en Russie, Societe Anonyme”. Plenipotentem Spółki „Sifa i Światło” został w Częstochowie inż. Cyprian Apanowicz a kierownikiem technicznym inż. Roman Tyszecki. Kapitał spółki belgijskiej spowodował wymianę zużytych urządzeń co przyczyniło się do poprawy jakości funkcjonowania sieci oświetlenia ulicznego. Stale zmniejszała się liczba maszyn, urządzeń, słupów i przewodów, które były własnością miasta, powoli sieć oświetlenia elektrycznego i Stacje Elektryczne stawały się własnością spółki.

Stacja i sieć elektryczna w lata 1914-1920

W sierpniu 1914 roku wybuchła I Wojna Światowa. Wieczorem, w drugim dniu wojny w nocy, wojska carskie opuściły Częstochowę a w trzecim dniu wojny rano wojska niemieckie zajęły miasto bez żadnych walk. W latach 1914–1915 koncesjonariusz Stacji Elektrycznej i sieci oświetleniowej miasta, Spółka „Sifa i Światło”, funkcjonowała pod nadzorem cywilnych władz niemieckich. W 1915 roku okupant niemiecki odciął użytkowników energii elektrycznej uznanych za nieważnych, zmienił rozkład lamp oświetlenia elektrycznego miasta, zamieniając większość z nich na tańsze ale słabsze lampy żarowe. Pod koniec 1915 roku Niemcy zatrudnili w Spółce „Sifa i Światło” żołnierza niemieckiego, inżyniera elektryka Johannes Schmidta z Bytomia, jako rzeczoznawcę technicznego. Przygotował on przyszłościową koncepcję zasilania miasta energią elektryczną i to prądu trójfazowego. W kwietniu 1916 roku Spółka „Sifa i Światło” została przejęta pod niemiecki zarząd przymusowy a od maja 1916 roku Magistrat Miasta Częstochowy został zmuszony do dzierżawy Spółki „Sifa i Światło” pod niemieckim zarządem przymusowym. W połowie 1917 roku Zarząd Miasta zakupił okazjnie używaną lokomobilę parową o mocy 350 KM i przystąpił do budowy nowej stacji elektrycznej w częstochowskiej dzielnicy Zawodzie na gruntach miejskich, tuż nad rzeką Wartą. Stację Nowe Zawodzie uruchomiono na początku 1918 roku, likwidując jednocześnie starą Stację Elektryczną w częstochowskiej dzielnicy Zawodzie mieszczącą się w budynkach starej rzeźni miejskiej. Odzyskanie Niepodległości w dniu 11 listopada 1918 roku nie zmieniło sytuacji oświetlenia elektrycznego w Częstochowie. Wkrótce przywrócono zasilanie odłączonych przez okupanta odbiorców. Stacje Elektryczne oprócz 150 lamp ulicznych, zasilaly w energię elektryczną około 1300 odbiorców. W 1919 roku wszystkie trzy Stacje Elektryczne w Częstochowie rozporządzały mocą 640 KM. Prowadzenie stacji i sieci elektrycznych okazało się niezłym interesem dla miasta, dlatego zwrot stacji i sieci elektrycznej w Częstochowie przeciągał się.

Tworzenie się struktur organizacji technicznych oraz przedstawiciele środowiska częstochowskiego na I Zjazd Elektrotechników Polskich

Próby utworzenia organizacji elektryków w Częstochowie sięgają pierwszych dni po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. Pierwsze zebranie „inżynierów, elektryków i elektromonterów celem zorganizowania związku” odbyło się w Częstochowie w siedzibie Stowarzyszenia Rzemieśliczo-Przemysłowego w dniu 22 grudnia 1918 roku. Zebranie zorganizowali pracownicy energetyki miejskiej i zakładowej, telegrafów oraz

telefonów. Powołano na nim komisję, której zadaniem było utworzenie Stowarzyszenia Techników (w maju 1920 roku komisja ta zorganizowała Związek Zawodowy Techników Polskich w Częstochowie jako oddział Związku Techników Polskich w Warszawie) oraz komisję usiłującą zorganizować związek elektryków. Po kilku spotkaniach tej ostatniej komisji udało się wytypować czteroosobową reprezentację elektryków częstochowskich na Ogólnopolski Zjazd Elektrotechników. Zjazd odbył się w Warszawie w dniach 7-9 czerwca 1919 roku i za jego podstawowe osiągnięcie należy uznać powołanie do życia 9 czerwca 1919 roku ogólnopolskiego Stowarzyszenia Elektrotechników Polskich (SEP) oraz ustalenie jego zasad organizacyjnych i statutu. Wśród 358 osób biorących udział w obradach zjazdu założycielskiego Stowarzyszenia Elektrotechników Polskich byli również inżynierowie elektrycy z Częstochowy [3]: właściciel dużego biura technicznego - Jan Hertz (*1869r.,†1934r.), kierownik Oddziału Elektrotechnicznego w Wojskowych Warsztatach Samochodowych w Częstochowie - Włodzimierz Piekalkiewicz (*1885r.,†1939r.), zawiadowca Oddziału Elektrycznego Huty „Częstochowa” - Ludwik Trochimowski (*1867r.,†1953r.), kierownik Kantoru „Sifa i Światło” - Roman Łada-Tyszecki (*1874r.,†1929r.) – Rys. 3.

Rys.3. Przedstawiciele elektryków częstochowskich na I Zjazd Elektryków Polskich w 1919 roku, od lewej u góry: Jan Hertz, Włodzimierz Piekalkiewicz, od lewej u dołu: Ludwik Trochimowski, Roman Łada-Tyszecki [3].

Mimo początkowych sukcesów organizacyjnych w okresie międzywojennym w Częstochowie nie udało się powołać koła (w obecnym nazewnictwie oddziału) Stowarzyszenia Elektrotechników Polskich. Częstochowscy elektrycy uczestniczyli w pracach koła (oddziału) warszawskiego oraz: w latach 1920-1928 w pracach koła sosnowieckiego, w latach 1929-1931 oddziału sosnowieckiego, a później do września 1939 roku w pracach oddziału Zagłębia Węglowego. Oddział Stowarzyszenia Elektryków Polskich w Częstochowie powstał dopiero 24 kwietnia 1951 roku [4].

Stacje Elektryczne i sieci oświetlenia elektrycznego w Częstochowie w wolnej Polsce

W styczniu 1920 roku, pożar zniszczył Stację Elektryczną w Peltzerach. Zniszczenie tej Stacji oraz wojna polsko-bolszewicka zmusiła władze miasta do wprowadzenia szczególnych zaostreżeń w zużyciu energii elektrycznej. Do 1919 roku zbudowano sieci elektrycznego oświetlenia ulic w miastach w pobliżu Częstochowy (rys. 4). Po uregulowaniu spraw finansowych związanych z działalnością Stacji Elektrycznych i sieci oświetlenia miasta Częstochowy podczas wojny, w lutym 1923 roku inż. Cyprian Apanowicz (*1874r., †1954r.) przejął Stacje Elektryczne oraz sieć oświetleniową do dalszej eksploatacji.

Rys.4. Elektrownie w pobliżu Częstochowy w 1919 roku [3].

W 1923 roku utworzono firmę „Elektrownia w Częstochowie Sp. z o. o.” z przewagą udziałów belgijskiej spółki „Tramways et Electricite en Russie, Societe Anonyme”. W 1925 roku spółka uzyskała Uprawnienia Rządowe nr 6 (na zbyt energii elektrycznej w granicach miasta Częstochowy) oraz nr 8 (na budowę i eksploatację Elektrowni Okręgowej w Częstochowie). W 1926 roku przystąpiono do budowy Elektrowni Okręgowej w Częstochowie – Zawodziu (przemienny prąd trójfazowy) a pod koniec roku zapoczątkowano dostarczanie energii elektrycznej prądu przemiennego zakładom przemysłowym i mieszkańcom miasta. W 1927 roku zakończyła się w Częstochowie epoka prądu stałego. Rozpoczęła się era wykorzystywania różnych form energii elektrycznej prądu zmiennego, trwająca do dziś. W połowie 1927 roku w mieście świeciło już około 800 lamp ulicznych prądu przemiennego, słuchano zbiorowo i indywidualnie audycji Polskiego Radia i rozpoczęto produkcję najprostszyc radiodbiorników słuchawkowych.

Zakończenie

Uruchomienie w Częstochowie sieci miejskich lamp elektrycznych, oświetlających całościowo zwartą zabudowę miasta w dniu 15 sierpnia 1887 roku, ma swoje reperkusje również dziś. Energetycy, elektrycy i elektronicy, zdając sobie sprawę ze znaczenia faktu pierwszego na ziemiach polskich trwałego oświetlenia energią elektryczną dużego obszaru miejskiego, chcąc podziękować za rozwój różnych przejawów elektryczności i bezpieczną pracę, w każdą sobotę sierpnia przypadającą po 15 sierpnia - Święcie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, od lat rozpoczynają pielgrzymkę do Sanktuarium Jasnogórskiego. W pielgrzymce, będącej złotym gwiazdowym grup

energetyków, elektryków i elektroników ze wszystkich stron kraju, uczestniczy zwykle kilka tysięcy osób. W 2015 roku odbędzie się 30 Pielgrzymka Energetyków, Elektryków i Elektroników na Jasną Górę.

W Częstochowie, w dniu 22 sierpnia 2007 roku godzina 22,00, na wygaszonym placu przed dawnym ratuszem, Zarząd Oddziału Częstochowskiego SEP zorganizował imprezę, na której zademonstrowano zapalenie repliki zabytkowej lampy łukowej napędzanej pracującą lokomobilą, pragnąc uczcić w ten sposób 120 rocznicę zapłonięcia lamp pierwszej na ziemiach polskich elektrycznej sieci oświetlenia ulicznego. Przy padającym deszczu widowisko podziwiali około 20 tys. widzów. W dniu 21 sierpnia 2014 roku, staraniem Oddziału SEP w Częstochowie odsłonięto na ścianie budynku Muzeum Częstochowskiego tablicę upamiętniającą uruchomienie oświetlenia elektrycznego w Częstochowie w 1887 roku a obok trwałą replikę słupa z lampą łukową z okresu początkowego działania sieci oświetlenia ulicznego miasta. Świecąca nocą lampa szybko stał się budzącym uwagę elementem architektury miasta.

LITERATURA

- [1] Archiwum Państwowe w Częstochowie, Źródło: Zespół Akt Miejskich Częstochowy, 1759-1765, 1804-1945, Mag. Cz. sygn. 2729, karta 120 (Fragment protokołu z narady Magistratu Miasta Częstochowy z 9 czerwca 1913 r. dotyczący budowy oświetlenia elektrycznego i tramwaju).
- [2] Gąsiorowski A., Historia elektroenergetyki częstochowskiej, s.39-256, w: Zakład Energetyczny Częstochowa S.A., Stulecie Elektroenergetyki Częstochowskiej, Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 1996, stron 304, ISBN 83-85031-58-8.
- [3] Gąsiorowski A., Oddział Częstochowski Stowarzyszenia Elektryków Polskich 2001-2006, Organizacje techniczne i elektrotechniczne w kraju oraz rozwój elektrotechniki za Ziemi Częstochowskiej w XIX i XX wieku, Oddział Częstochowski Stowarzyszenia Elektrotechników Polskich, Wydawca: Poligraficzni-Wydawnicza Spółdzielnia Pracy „Jurapress”, Częstochowa 2006, stron 273. ISBN 83-906427-8-6.
- [4] Gąsiorowski A., 50 lat Oddziału Stowarzyszenia Elektryków Polskich w Częstochowie 1951-2001, Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2001. stron 348, ISBN 83-7193-142-5.
- [5] Łaniec S., Partyzanci żelaznych dróg roku 1863, Kolejarze i drogi żelazne w powstaniu styczniowym, Książka i Wiedza, Warszawa 1974, stron 311
- [6] Mazik J. B., O Częstochowskich pocztach lat minionych opowieści, Wydano ze środków własnych autora, Drukarnia Gryf, Częstochowa 2013, stron 189, ISBN 978-83-63052-98-0.
- [7] Osiński J., Sposob ubezpieczaiący życie y maiątek od piorunów przez X. Jozefa Osińskiego Scholarum Piarum Wyłożony z figurami w Warszawie 1784, w Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey u XX Scholarum Piarum, 50 strony + 1 rozkładany rysunek (reprint: Centralna Komisja Historyczna SEP, Warszawa 2004, stron 59, ISBN 83-912152-7- X).
- [8] Przegląd Techniczny (1909), t. XLVII, n 35, z 2 września, 396-410.
- [9] Rozwój sieci telefonicznej w Częstochowie, Słowo Częstochowskie, (1936) n 136, s.3.
- [10] Sobalski F., Przemysł Częstochowski (1882-1914), Muzeum Częstochowskie, Częstochowa 2009, stron 361, ISBN 978-83-601283-7-4.
- [11] Szafraniec o. (Kazimierz) Sykstus OSP, Konwent Paulinów Jasnogórskich 1382-1864, Instytut Studiów Kościelnych, Rzym 1966, stron 147.
- [12] Żerański T., Ks. Józef Herman Osiński, pierwszy elektryk polski: (w 150-tą rocznicę ogłoszenia drukiem pierwszej polskiej książki elektrotechnicznej), Przegląd Elektrotechniczny, (1934), n 14, 449-452.

Autor: dr inż. Aleksander Gąsiorowski, Politechnika Częstochowska, Wydział Elektryczny, Instytut Elektrotechniki Przemysłowej, Zakład Podstaw Elektrotechniki, ul J. H. Dąbrowskiego 69, 42-200 Częstochowa, E-mail: alekg@el.pcz.czest.pl.